

Bibliotheca
NEOLATINA
Upsaliensis
XVII

Utgivare: Peter Sjökvist och Krister Östlund

Bibliotheca
NEOLATINA
Upsaliensis
XVII

Forordet til

Knud Leems

Lexicon Lapponicum

(1768–1781)

Oversatt til norsk, med en innledning og kommentarer

av

Per Pippin Aspaas

UPSALA 2021

Publicerad med bidrag från
Stiftelsen Längmanska kulturfonden

ISBN 978-91-985049-7-2
Bröderna Carlssons Boktryckeri AB
Varberg 2021

En stor del av den europeiska litteraturen är på väg att glömmas bort och försvinna ur vårt medvetande. Det gäller alla de texter som har författats på latin, och som är av ett betydligt större antal än många anar. Glömskan kan vara ett problem i sig, men när det inte längre är en självklarhet att beakta skrifter på latin i historiska undersökningar riskerar många forskningsresultat att bli felaktiga. Man kan betrakta latinet som ett andra nationellt språk i flertalet europeiska länder ända fram till 1700-talet, så även i Sverige. Här finns en rik litteratur – historieskrivning, vetenskapliga texter, poesi, propaganda, ja till och med romaner. Dessa texter är utomordentligt viktiga för förståelsen av vårt kulturella arv.

Mot denna bakgrund skall man förstå *Bibliotheca Neolatina Upsaliensis*. Ämnena kan vara av vilket slag som helst. Detsamma gäller omfånget, även om flertalet titlar kommer att bestå av kortare texter. Det som kännetecknar de verk som ges ut i serien är att de är intressanta, författade på latin under tidigmodern tid men tidigare översatta. De enskilda delarna innehåller en kort inledning, latinsk text, översättning och kortfattad kommentar. Avsikten därmed är att under anspråkslösa men vederhäftiga former tillgängliggöra ett slags material som är svårt att nå för ett allt större antal människor.

Om du har förslag på texter som skulle kunna ingå i serien, kontakta redaktörerna:
peter.sjokvist@ub.uu.se
krister.ostlund@ub.uu.se

I 1768 STARTET TRYKKINGEN av *Lexicon Lapponicum*, en omfattende ordbok over det nordsamiske språket med ordforklaringer på dansk og latin. Forfatteren Knud Leem (Canutus Leemius, 1697–1774) var professor i Trondheim, hvor han ledet *Seminarium Lapponicum Fridericianum*, kong Frederik Vs «lappiske seminar».¹ Her ga han språkundervisning til misjonærer som skulle tjenestegjøre lengst nord i det dansk-norske riket.

Lexicon Lapponicum var den første ordboken i sitt slag og skulle med sine to bind på til sammen 2300 sider utgjøre en milepæl for kartleggingen av samisk i Norge. Verket ble imidlertid ikke ferdigstilt i Leems levetid. Det var en av Leems tidligere elever, misjonæren Gerhard Sandberg (1741–1805), som fullførte ordboksverket. Sluttstrek ble satt i 1781. Det usignerte, udaterte forordet som presenteres her, stammer sannsynligvis fra samme år. Forfatteren av forordet er trolig Sandberg selv.

Ordboksproduksjon mellom grunnforskning og misjon
Skriftliggjøringen av de samiske språkene er uløselig knyttet til misjonen. Det var prester som ønsket å spre Guds ord som forfattet tekster på samisk og fikk disse på trykk. Uten misjonen ville vi ikke fått noe samisk skriftspråk allerede på 1600- og 1700-tallet. Samtidig satt lærde i byene rundt om i Europa og interesserte seg for materialet. Deres perspektiv var ikke nødvendigvis teologisk eller misjonært, men mer preget av grunnforskning. Knud Leem representerer begge disse trendene,

1

Lappisk regnes i dag ikke for en nøytral betegnelse. I det følgende benyttes derfor samisk eller den mer spesifikke betegnelsen nordsamisk for den formen for samisk som Knud Leem kartlegger i sitt ordboksverk. Tilsvarende benyttes Sápmi for samenes tradisjonelle områder, som på 1700-tallet gikk under navnet Lappland/Laponia. Det historiske navnet Lappmarken for den svenske og finske delen av Sápmi er derimot beholdt.

han var både misjonær og professor.

De samiske tekstene som kom ut av trykkpresser i Sverige (inklusive Finland) og Danmark-Norge på 1600- og 1700-tallet var av tre slag. Dels var det ordbøker, grammatikker og ABC-bøker, altså i bunn og grunn språkvitenskapelige eller -pedagogiske verk. Et viktig aspekt ved disse trykksakene var at de ble retningsgivende for hvordan språkets lyder skulle uttrykkes i skrift. En annen type tekster var religiøse og forkynnende, som katekismer og utdrag av Bibelen. Den tredje typen tekster kan vi kalle etnografisk-historiske, eller beskrivelser av folkets kulturelle særtrekk, gjerne med vekt på deres hedenske religion. Etnografisk-historiske verk ble i likhet med ordbøker og grammatikker ikke skrevet på samisk, men på latin eller et annet språk. Likefullt inneholder slike verk mye informasjon av språkvitenskapelig interesse, som språkprøver og diskusjoner av ord og uttrykk.² Som vi skal se, var Knud Leem virksom som forfatter av alle tre typer tekster.

I Danmark-Norge er særlig Thomas von Westen (1683–1727) og Isaac Olsen (ca. 1680–1730) kjent som pionerer innen misjonering og opplysningsarbeid blant samene. Men selv om begge var lærere i samisk, og hadde som oppdrag å oversette religiøse tekster, etterlot de seg ikke trykte bøker eller grammatikker på samisk.³ Imidlertid ble en kortversjon av Martin

² Andre typer tekster som vi gjerne forbinder med et moderne, livskraftig skriftspråk, kom mye senere. I 1873 utkom den første samiskspråklige avisen, i 1911 den første romanen som var forfattet på samisk. Viktige politiske dokumenter som regulerte samenes liv, som lovtekster og skatteinnkrevingsprosedyrer, ble med største selvfølgelighet skrevet på dansk eller svensk, og blir fremdeles i dag forfattet på nasjonalstatspråkene.

³ En anseelig mengde manuskripter fra den tidligste misjonsvirksomheten i den norske delen av Sápmi gikk tapt i brann i København på 1700-tallet, jf. oversikten i Steen, Adolf: *Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888*. Oslo: Land og kirke, 1954, s. 327–361. Især Isaac Olsen inkluderte mange

Luthers katekisme utgitt på dansk og nordsamisk i København i 1728, som den første trykte teksten på samisk i Danmark-Norge.⁴ På svensk side var aktiviteten større og den kom tidligere i gang. Allerede i 1619 utga presten Nicolaus Andreæ (Niels Andersson Rheen; ordinert 1581, død 1628) en ABC-bok og messebok på pitesamisk.⁵ Senere i samme århundre utkom blant annet religiøse bøker på umesamisk av den samiske presten Olaus Graan (ordinert 1655, død ca. 1690).⁶ Lappmarkpresten Pehr Fjellström (1697–1764) utga i 1733 både en grammatikk og en liten ordbok

opplysninger om samisk språk i sin bevarte kopibok, som er blitt utforsket og omtalt i detalj i flere artikler av Randi Skjelmo og Liv Helene Willumsen, bl.a. Skjelmo og Willumsen: «Isaac Olsen – lærer og forkynner», *Heimen* 54,1 (2017): 62–85; Willumsen: «Isaac Olsens kopibok som kulturuttrykk på tidlig 1700-tall», *Sjuttonhundratall* 14 (2017): 58–82. Se også Skjelmo og Willumsen: *Thomas von Westens liv og virke*. Oslo: Vidarforlaget, 2017.

⁴ Lund, Morten: *D. Morten Luthers Liden eller mindre Katechismus = Doctor Marten Lutter Utza Katekismusaz*. Kiøbenhavn: Udi det Kongelige Danske Missions-Collegii Bogtrykkerie oplagt, 1728. Forfatteren var født i Snåsa (Trøndelag) i 1686 og virket som misjonær og prest i Finnmark 1718–1728, hvor han bl.a. samarbeidet tett med Knud Leem. Han døde i 1757. Jf. Einar Niemis artikkel i *Norsk Biografisk Leksikon* bind 6, Oslo: Kunnskapsforlaget, 2003 (gjengitt i SNL på nett, https://nbl.snl.no/Morten_Lund, lest 23. mars 2021). En annen versjon av katekismen skal ha blitt oversatt til samisk i Trondheim allerede på 1670-tallet, men manuskriptet er gått tapt, jf. Steen 1954, s. 327.

⁵ *ABCbook på lappesko tungomål*, stält och reformerat aff Nicolao Andreæ. Stockholm, 1619; *En lijten sångebook, huruledes messan skal hållas, läsas, eller siungas*, på lappesko, stält och sammansatt aff Nicolao Andreæ. Stockholm: hoos Jgnatium Meurer, 1619.

⁶ Olaus Graans mest kjente verk er *Manuale lapponicum, som innehåller. Ewangelia och epistler medh collecter och böner, sampt the brukeligeste psalmer, som i Swerige på alla söndagar, högtijder och helgedagar, sedhwanligen läses och siunges öfwer hela åhret. Tillijka med Lille kyrckieordningen, Christi pijnos historia, och några allmenkelige Böner*. Transfererat och affsatt på Lappeska Tungomåålet. Aff Olao Stephani Graan. Stockholm: Tryckt aff Niclas Wankijff, 1669.

over lule-/pite-samisk; i 1743 fulgte Henrik Ganander (ca. 1700–1752) opp med en grammatikk over vestlig nordsamisk, basert på dialekten i Enontekiö-distriktet.⁷

Også de rent akademiske diskusjonene synes å ha vært livligere i Sverige enn i Danmark-Norge. Den første etnografisk-historiske monografien om samene, *Lapponia* av klassisk-filologen Johannes Schefferus (1621–1679), ble skrevet i Uppsala og trykt i Frankfurt i 1673.⁸ Verket inkluderer bl.a. ordprøver innsendt av prester i Nord-Sverige, som dannet grunnlag for en diskusjon av slektskapet mellom samisk og finsk. Flere avhandlinger fulgte ut over på 1700-tallet. Uppsala-professoren Olof (Olaus) Rudbeck den yngre (1660–1740) var overbevist om at samisk og finsk var beslektet med hebraisk. Som bevismateriale benyttet han både ordlister og språkprøver. Eksempelvis inkluderte han Fadervår på umesamisk i sitt *Specimen usus linguae Gothicae* fra 1717.⁹ Et mer omfattende arbeid ble presentert av en tysktalende svensk offiser, Philipp Johann von Strahlenberg (1677–1747). Etter å ha blitt tatt til fange av russerne under slaget ved Poltava og sendt til Sibir, endte han opp som deltaker på en vitenskapelig ekspedisjon. Da

⁷ For en kortfattet oversikt over disse verkene, se Sammalahiti, Pekka: «History of Finno-Ugric Linguistics in the Nordic Countries», i *Studies in the Development of Linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*, red. av Carol Henriksen m.fl. Oslo: Novus, 1996, s. 297–323 (s. 303). En omfattende bibliografi over trykte verk på samisk ble i sin tid utarbeidet av Just Knud Qvigstad og Karl Bernhard Wiklund: *Bibliographie der Lappischen Litteratur*. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteratur-Gesellschaft, 1899.

⁸ Om Schefferus og tilblivelsen av hans *Lapponia*, se Klein, Andreas: *Early Modern Knowledge about the Sámi: A history of Johannes Schefferus' Lapponia (1673) and its adaptations*, doktorgradsavhandling, UiT Norges arktiske universitet, 2020.

⁹ Rudbeck, Olaus filius: *Specimen usus linguae Gothicae, in eruendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita analogia linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Ungarica*. Upsalis: impressum à Joh. Henr. Werner, 1717.

han vendte tilbake fra Russland, publiserte han omfattende språkprøver i det historisk-etnografiske verket *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia*, trykt i Stockholm i 1730.¹⁰ Strahlenberg utredet her i grove trekk hele den finsk-ugriske språkgruppen.

Den innflytelsesrike filologen Johan Ihre (1707–1780) var interessert i det meste, inkludert samisk språk og historie. Innledningen til hans store ordbok over det gammelgotiske språket (*Glossarium Suiogothicum*, fra 1769)¹¹ inneholder et eget underkapittel om «Lingua Fennica et Lapponica». Her presenterer Ihre utdrag fra en ordliste over ungarsk og finsk som professor Johan Welin (ca. 1705–1744) fra Åbo Akademi hadde sammenstilt.¹² Ihre gjør ikke noe klart skille mellom samisk og finsk i sin innledning, hans interesse for språk og språkfamilier er for grovkornet til det. Men han understreker at samene og

¹⁰ Full tittel: *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze ruzsische Reich mit Siberien und der Grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer historisch-geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntten Nachrichten vorgestellet, nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula polyglotta von zwey und dreyszigerley Arten tatarischer Völcker Sprachen und einem kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die asiatisch-scythische Antiquität betreffen.* Bey Gelegenheit der schwedischen Kriegs- Gefangenschafft in Ruzland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Philipp Johann von Strahlenberg. Stockholm, 1730. For mer om Strahlenberg og hans verk, se Günter Johannes Stipa, *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 1990.

¹¹ Ihre, Johannes: *Glossarium Suiogothicum: In Quo Tam Hodierno Usu Frequentata Vocabula, Quam In Legum Patriarum Tabulis Aliisque Aevi Medii Scriptis Obvia Explicantur, Et Ex Dialectis Cognatis, Moesogothica, Anglosaxonica, Alemannica, Islandica Ceterisque Gothicae Et Celticae Originis Illustrantur.* Tomus Prior, Uppsala: Typis Edmannianis, 1769.

¹² Ihre 1769: xxxix–xli.

finnene definitivt hadde vært i Skandinavia lenger enn de germanske folkene, og at de sto i en (for)historisk forbindelse med ungarerne.

Ihre hadde nære familieforbindelser til den svenske Lappmarken.¹³ Sammen med lappmarkpresten Johan Öhrling (1718–1778) la Ihre i 1742 fram en avhandling om «lappisk ortografi», et begrep som i denne sammenhengen ikke betyr rettskriving, men snarere det mer grunnleggende spørsmålet om hvordan språkets lyder overhodet skulle uttrykkes i skrift. Dette var lenge før etableringen av et internasjonalt fonetisk alfabetet, og en opprydding i samisk rettskriving var påkrevd. Men selv om Öhrling og Ihre ikke avviste hypotesen om et slektskap mellom hebraisk og samisk, ville de ikke gå så langt som til å anbefale innføring av det hebraiske alfabetet for samisk. Det fikk nøye seg med det latinske alfabetet med et knippe diakritiske tegn.¹⁴ Öhrling og Ihre bidro også til et annet viktig verk i vår sammenheng: den første store samisk-svensk-latinske ordboken, *Lexicon Lapponicum* fra 1780, som Öhrling utarbeidet sammen med sin prestekollega Erik Lindahl (1717–1793), mens Ihre skrev en del av forordet. Ordboken dekker de samiske dialektene som ble snakket i Sverige, og er med sine 716 sider fullt sammenlignbar med Leems *Lexicon*.¹⁵ Verket omtales imidlertid

¹³ Ihres morfar, erkebiskopen i Uppsala Matthias Steuchius (1644–1730), var født i Härnösand og tidligere superintendent for den svenske kirken i Lappmarken. Han var en av dem som i sin tid bidro til Schefferus' *Lapponia*, jf. Klein 2020, s. 185–194. Steuchius tok seg av Johan Ihre da han som 13-åring ble foreldreløs.

¹⁴ Ihre, Johannes (preses); Öhrling, Johannes (respondens): *Exercitium academicum, Nonnullas in orthographiam Lapponicam observationes sistens*, Upsaliae, 1742.

¹⁵ Lindahl, Ericus; Öhrling, Johannes; Ihre, Johannes: *Lexicon Lapponicum, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico; in usum tam illorum, quibus cura ecclesiarum in Lapponia committenda, aut jam*

ikke i forordet til Leems ordbok. Det behøver ikke å bety annet enn at det var for nytt til å rekke å komme i betraktning da forordet ble skrevet.

Før vi ser nærmere på noen flere aktører som nevnes – og ikke nevnes – i forordet til Knud Leems ordbok, skal vi imidlertid se nærmere på Leem selv.

Knud Leem og tilblivelsen av *Lexicon Lapponicum*

Prestesønnen Knud Leem ble født på Sunnmøre i det sørvestlige Norge i 1697. Perioden 1713–15 studerte han teologi i København, før han vendte tilbake til sine hjemtrakter. I 1725, etter en periode som elev hos Thomas von Westen og Isaac Olsen i Trondheim, ble han utnevnt til misjonær blant samene i Porsanger og Laksefjord. Tre år senere ble han forflyttet til stillingen som sogneprest i det tilgrensende prestegjeldet Alta-Tålvik. Han ble værende i Finnmark i til sammen åtte–ni år, fram til han i desember 1734 ble kalt til Avaldsnes lengst sør i Norge. Leem vendte så vidt vites aldri tilbake til Finnmark, men hans nedtegnelser fra tiden blant samene kom til å danne grunnlag for flere bøker. I 1748 ble Leems *En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger Fiorden* trykt i København.¹⁶ Dette var det første trykte verket i sitt slag fra Danmark-Norge.

commissa est, quam aliorum curiosorum et linguarum studiosorum, indigenarum et exterorum: illustratum præfatione latino-svecana, Holmiæ: typis Joh. Georg. Lange, 1780.

¹⁶ Full tittel: *En Lappisk Grammatica Efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden, Samt Et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, Hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analyti over et hvert Ord*, forfattet af Knud Leem. København: Trykt af Gottman Friderich Kisel, 1748.

I 1752 fulgte opprettelsen av *Seminarium Lapponicum* i Trondheim. Et eget misjonskollegium, *Collegium Regium de cursu evangelii promovendo*, hadde vært virksomt i København helt siden 1714, med hovedinnsats rettet mot Trankebar i øst, Grønland i nordvest, og de samiske områdene i Norge i nord. Det var misjonskollegiet som i sin tid utnevnte Thomas von Westen til leder for «finnemisjonen». Fra sin base i Trondheim drev von Westen i perioden 1717–1727 undervisning for både samer og nordmenn som skulle virke lengst nord i landet. Elevene ble innskrevet enten i *Seminarium Scholasticum*, som var tilknyttet katedralskolen, eller i *Seminarium Domesticum*. Den sistnevnte undervisningen foregikk i von Westens eget hjem og sluttet med hans død. Noen få år senere, i 1732, opphørte også *Seminarium Scholasticum* å eksistere.¹⁷ På dette tidspunktet befant Leem seg i Finnmark.

Ikke lenge etter utgivelsen av Leems *Grammatica* (1748) ser en i korrespondansen til misjonskollegiet at man ønsket å opprette et nytt seminar. Samiskundervisningen i Trondheim hadde ligget brakk i to tiår, og nå mente Misjonskollegiet at det var på høy tid å gjenoppta innsatsen. 24. mars 1752 ble så Knud Leem «beskikket at være Docens ved bemeldte Seminarium [...] med Predicat af Professor linguæ Lapponicæ».¹⁸ Leem var nå blitt 55 år gammel, og 17 år var gått siden han avsluttet sin gjerning i Finnmark.

I Leems utnevning vektlegges to arbeidsoppgaver. Han skulle for det første undervise «så mange Alumnos af den latinske Skole i

¹⁷ Randi Skjelmo, «Utdanning av lærere for det nordlige Norge: De tidlige institusjoner i Trondheim 1717–1732», *Sjuttonhundretallet* 10 (2013), 39–62.

¹⁸ Sitert etter Supphellen, Steinar: «Knud Leem og hans språkprofessorat i lærdomshistorisk perspektiv», i *Knud Leem og det samiske*, red. av Jan Ragnar Hagland og S. Supphellen. Trondheim: Tapir, 2003, s. 17–28 (s. 17).

Trondhjem, som der maatte findes fornødent at udvælge».¹⁹ Latinskolen, eller katedralskolen, i det som på den tiden var Norges nordligste by, utgjorde først og fremst en forberedelse til universitetsstudier i København. En god del av elevene siktet seg inn på prestestudiet, og blant disse skulle altså et utvalg undervises i samisk språk slik at de kunne bli dugelige misjonærer. *Seminarium Lapponicum* ble organisert som en egen institusjon utenom katedralskolen, men i nær tilknytning til denne. Den andre oppgaven Leem fikk, var «at fuldfærdige, saasnt muligt, det under Hænder havendes Lexicon Lapponicum».²⁰ Ordboksarbeidet var altså i gang på det tidspunktet Leem ble utnevnt. Men før han ga seg i kast med trykkingen av sitt store *Lexicon*, sørget Leem for å få utarbeidet og trykt en langt mindre dansk-samisk ordbok, *En lappesk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne i Porsanger-Fiorden*, utgitt i Trondheim i 1756.²¹ Leem og hans elever produserte også flere religiøse tekster på samisk samt en ABC-bok til utdeling for en rimelig penge blant samene i Finnmark.²²

Den første tiden ved *Seminarium Lapponicum* nøt Leem godt av støtten fra byens biskop, Frederik Nannestad (1693–1774). Trondhjem stift, som bispedømmet het, strakte seg helt fra Mørekysten via Trøndelag og nordover til og med Finnmark.²³ Det er dokumentert en viss skepsis til seminaret fra

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ *En Lappesk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne i Porsanger-Fiorden*, Forfattet af Knud Leem. Tronhiem: Trøkt hos Jens Christensen Winding, 1756.

²² Qvigstad og Wiklund 1899, s. 78–81 gir en oversikt over de verkene som ble trykt. For en utredning om upubliserte manuskripter, se Steen 1954.

²³ En oversiktlig fremstilling av Trondhjem stift i tidlig nytid gis av Trygve Lysaker, *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme 1537-1953*, bind I: *Reformasjon og enevælde 1537–1804*, Oslo: Land og kirke, 1987.

katedralskolens rektor, historiker Gerhard Schøning (1722–1780), som blant annet ville nekte en samisk elev å gå i samme klasse som en av rektorens slektninger. Biskopen grep inn og det endte med at det var slektingen, ikke samene, som måtte bytte klasse. Nannestad markerte også sin støtte symbolsk, ved at det hvert år på kongens fødselsdag ble lest opp en tale i biskopens hjem. Disse talene ble holdt på samisk og ble også trykt på samisk, med dansk paralleltekst. To av talene handlet om det samiske språket. «Lappesk» var ifølge taleren ikke bare det eldste språket i Skandinavia. Det var også «Moderspraag» for både norsk, dansk og svensk samt islandsk. Som et ekte moderspråk hadde samisken lagt spor igjen etter seg i de nordiske datterspråkene. Dette mente taleren å kunne bevise ved å ta for seg en rekke enkeltord som angivelig var opprinnelig samiske.²⁴ Det har hersket usikkerhet med hensyn til hvem som skrev disse talene – noen har tatt til orde for at det var Leem selv, mens andre har pekt på biskopen. I forordet til Leems ordbok anerkjennes Nannestad for sin innsats for seminaret, men hans to taler med påstand om at de nordiske språkene er nært beslektet med samisk, avvises: «argumentasjonen var heller lite vellykket». Altså har vi her et sterkt indisium på at biskopen faktisk var forfatteren.

I 1758, da *Seminarium Lapponicum Fridericianum* var bare seks år gammelt, forlot Nannestad Trondheim til fordel for biskopsetet i Christiania (Oslo). Johan Ernst Gunnerus (f. 1718) overtok biskopsetet, og ble sittende fram til sin død i 1773. Der hvor Nannestad var klart pro-samisk og sørget for at arbeidet ved

²⁴ Den første talens fulle tittel: *En kort Tale i Lappernes Spraag, paa Kongens, Vor Allernaadigste Herres, Frideric den Femte, som Seminarii Lapponici Fridericiani Stifters frydefulde Fødsels-Dag, Af den ældste Seminarist holden i Biscopens D: Frideric Nannestads Hus i Tronhjem For en højanseelig Forsamling den 31. Martii 1756*. Tronhjem, trøkt hos Jens Christ: Winding, [1756]. Den andre talen har samme tittel, kun nytt årstall: *En kort Tale [...] den 31. Martii 1757*. Tronhjem, trøkt hos Jens Christ: Winding, [1757].

seminaret fikk støtte økonomisk og politisk, synes Gunnerus å ha vært mer lunken. Gunnerus' manglende entusiasme har trolig sammenheng med hans syn på et teologisk stridstema, nemlig spørsmålet om *morsmålets primat*. En rekke teologer, som Nannestad, mente at Guds ord skulle forkynnes på morsmålet, og da ble misjonsvirksomhet på samisk en nødvendighet. Opplysningsteologen Gunnerus helte mot et annet syn, hvor samene ble forventet å skulle lære seg nok norsk til å kunne ta til seg det kristne budskapet i dansk-norsk språkdrakt.²⁵ Personkjemi, rivalisering og allianser mellom ulike menn i Trondheim by kan imidlertid ha vært en vel så viktig grunn til at Leems posisjon ble svekket under Gunnerus' tid som biskop.

Noe av det første Gunnerus gjorde etter ankomsten i 1758, var å grunnlegge Norges første vitenskapelige selskap sammen med nevnte rektor Schøning og adelsmannen Peter Frederik Suhm (1728–1798). Forholdene i Trondheim var små, selskapet hadde blant annet en brannmester og noen av byens rike kjøpmenn med på medlemslisten. Humaniora var viktig i vitenskapsselskapets profil, både Schøning og Suhm var historikere, og Gunnerus publiserte avhandlinger om filosofi og teologi så vel som naturhistorie (botanikk og zoologi).²⁶ Men på tross av sin professortittel ble Leem aldri invitert inn i det gode selskap.²⁷ Likefullt samarbeidet biskopen og seminarbestyreren, eller

²⁵ Lysaker 1987, s. 337–343.

²⁶ Om Gunnerus som vitenskapsmann, se Nøtvik Jakobsen, Rolv: *Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie*. Oslo: Scandinavian University Press, 2015. En svært nyttig kildeutgave er fremdeles Dahl, Ove: *Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker, tilligemed en oversigt over botanikens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død* utgitt i en rekke delbind perioden 1892–1911. Trondhjem: Det Kgl. norske videnskabers selskab.

²⁷ Denne omstendigheten er diskutert i flere arbeider, bl.a. Grankvist, Rolf: «Seminarium Lapponicum Fredericianum i Trondheimsmiljøet», i Hagland og Supphellen (red., 2003), s. 45–60.

snarere: Leem sto i et avhengighetsforhold til Gunnerus, som sendte jevnlige rapporter til både misjonskollegiet og Kongens råd i København om virksomheten ved seminaret. En verkebyll i korrespondansen var Leems *Lexicon Lapponicum*, som dro ut i tid.

Gunnerus' korrespondanse antyder at han neppe engasjerte seg for selve språkundervisningen, som i stor grad ble liggende brakk ut over på 1760-tallet. Det innebar imidlertid ikke at biskopen var noen motstander av etnografisk-historiske eller lingvistiske studier. Trolig var det takket være Gunnerus at et annet av Leems hovedverk ikke forble liggende i skrivebordsskuffen.

I 1767 utkom et gedigent, gjennomillustrert etnografisk verk med tekst på to språk, *Beskrivelse over Finmarkens Lapper / De Lapponibus Finmarchiae commentatio*.²⁸ Boken dekker både kulturen, språket, historien og naturen i Sápmi. Leem hadde skrevet hoveddelen av teksten, men biskop Gunnerus utstyrte hele boken med et sammenhengende apparat av lærde fotnoter og var også avgjørende for at den latinske parallelversetelsen kom i stand.²⁹ Slik ble verket relevant og lesbart for en langt større, internasjonal målgruppe av prester og lærde. Det er talende for

²⁸ Full tittel: Knud Leems, Professor i det Lappiske Sprog, *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, ophlyst ved mange Kaabberstykker*; med J. E. Gunneri, Biskop over Tronhiems Stift, og S. S. Theologiæ Doctor, *Anmærkninger*; og E. J. Jessen-S., Justiz-Raad, General-Kirke-Inspector og Cancellie-Secretaire, *Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion*. = Canuti Leemii, Professoris Lingvæ Lapponicæ, *De Lapponibus Finmarchiæ, eorumque lingua, vita et religione pristina commentatio, multis tabulis æneis illustrata*: una cum J. E. Gunneri, Episcopi Diœces. Nidros. & S. S. Theologiæ Doctoris, *Notis*; & E. J. Jessen-S., Consilar. Justit., Rer. Ecclesiastic. p. utr. regn. Inspector, General. & Secretar. Cancellar. *Tractatu Singulari de Finnorum Lapponumque Norvegic. religione pagana*. Kiøbenhavn: Trykt udi det Kongel. Wæysenhuses Bogtrykkerie af G.G. Salikat, 1767.

²⁹ Biskop Gunnerus' og hans etterfølger Marcus Fredrik Bangs brevveksling med Leem, med misjonskollegiets sekretær m.fl. i perioden 1761–1778 er utgitt i bind IV hefte 4 av Ole Dahls kildeutgave (1906, s. 263–362).

forholdet mellom biskop og seminarlærer hvordan Leem i åpningskapitlet om samenes historie og opphav diskuterer de gamle skyterne (et steppesfolk beskrevet av Herodot) og deres mulige slektskap med samene, før han konkluderer: «Om imellem begge Tungemaal er nogen Overeensstemmelse, overlader jeg til de Lærdes Randsagning».³⁰ Dette utsagnet – og kapitlet som helhet – er utstyrt med et fotnoteapparat der Gunnerus gjør rede for litteraturen på feltet og henviser til blant andre Gerhard Schøning som en autoritet. Der hvor seminarlærer Leem ydmykt overlater saken til «de lærde», har biskopen og rektoren svar.

Etter at *Finmarkens lapper* var sendt ut, tok trykkingen av *Lexicon Lapponicum* endelig til, med tittelblad og første hefte i juni 1768.³¹ Arbeidet ved seminaret ser inntil da ut til å ha foregått uten mye faglig innblanding på den rent språkvitenskapelige siden. Det eksisterte som nevnt både grammatiske og leksikalske verk på svensk side før Leem kom i gang. Men de dekket andre samiske språk og dialekter, og Sverige var og ble et annet land. I så måte nøt professor Leem en betydelig akademisk frihet. Denne situasjonen endret seg dramatisk i årene 1769–70.

³⁰ Leem 1767: 3–4. Den latinske oversettelsen av samme tekststed lyder «Num inter utriusque gentis ligvam aliqva intercedat affinitas, docti, harum rerum gnari, viderint.» Det overlates altså (på latin) til «de lærde som har forstand på disse spørsmålene» (*harum rerum gnari*). Å dømme ut fra uttrykksmåten, regnes Leem ikke til den kategorien.

³¹ Et problem var at verken biskopen eller misjonskollegiet ville stille opp med de midlene som trengtes til å finansiere trykkingen. Leem var ingen holden mann, men det bidro til en løsning at hans svigersønn donerte en større pengesum til trykkingen i bytte mot utnevning til en prestestilling i Oppdal (Martinussen 1992, s. 20).

Et ungarsk besøk og en brysom same

En ekspedisjon med to astronomer fra det habsburgske riket, Wiens keiserlig-kongelige astronom Maximilian Hell (1720–1792) og hans assistent, ungareren Joannes (János) Sajnovics (1735–1785), passerte Trondheim i 1768 og 1769. Hells oppdrag var å observere planeten Venus passere foran solskiven fra Vardøhus i Finnmark, natten 3.–4. juni 1769. For å være sikre på å komme fram i tide, dro de oppover til Vardø allerede høsten før. De fikk således god tid til å foreta andre undersøkelser enn de rent astronomiske. Sammen med presten på stedet, Henning Junghans Kaurin (1737–1797), fikk Sajnovics oversatt Leems miniordbok, *Nomenclator*, slik at oppslagsordene var på latin istedenfor dansk. Men fremdeles gjensto utfordringen med å finne ut hvordan de samiske ordene skulle uttales; han måtte også «oversette» samisken i *Nomenclator* fra Leems stavemåte til en stavemåte han kunne forstå. Ved hjelp av Kaurin fikk Sajnovics anledning til å intervjuje samer som var innom Vardø, slik at han hørte hvordan ordene i *Nomenclator* faktisk skulle uttales. Han dannet seg dermed et nokså godt overblikk over språket, som han – ganske riktig – mente hadde systemiske likheter med ungarsk.³²

Sajnovics førte en detaljert dagbok under hele ekspedisjonen i Danmark-Norge, men selv om de oppholdt seg flere uker i Trondheim på både nordover- og søroverturen, står det kun én kryptisk setning om et møte med Leem, 7. september 1769: «Visitatus D. Leem, prof. lingv. Lapponicæ», herr Leem ble altså avlagt ett enkelt besøk. Dette står i kontrast til en lang rekke møter med biskop Gunnerus og andre notabiliteter.³³

³² Aspaas, Per Pippin: «Maximilian Hell og Johannes Sajnovics om folkeliv og natur i Øst-Finnmark anno 1769», i Randi Rønning Balsvik og Jens Petter Nielsen (red.), *Forpost mot øst: Fra Vardø og Finnmarks historie 1307–2007*. Stamsund: Orkana, 2008, s. 61–72.

³³ Institut für Astrophysik der Universität Wien. Chr. 90. Manuskripte von

Det er uvisst hva de to habsburgske besøkende snakket med Leem om i september 1769. Men fra oktober 1769 til mai 1770 oppholdt Hell og Sajnovics seg i hovedstaden, København, hvor de la fram en serie avhandlinger for det kongelige vitenskaps-selskapet: om observasjonen av venuspassasjen, om nordlyset, om breddegrader de hadde målt på reisen – og om samisk.³⁴ Joannes Sajnovics' sensasjonelle foredrag – «Beviis at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme» – ble trykt både på latin og i dansk oversettelse i København i 1770.³⁵

Sajnovics' avhandling siteres utførlig i forordet til *Lexicon Lapponicum*, men ungarerens forslag til et endret system for det samiske skriftspråket avvises høflig. På dette punktet i forordet introduseres også Gerhard Sandberg, «den sanne arvtager til Leems lærdom og evner», en mann som hadde «arbeidet utrettelig og gjort seg en stor heder verdig i misjonærembedet, som han hadde skjøttet på fremragende vis i åtte samfulle år.» Det er logisk at Sandberg omtales, det var han som fikk ordboksverket fullført etter at Leem var død. Det er likevel påfallende at han er den eneste av Leems elever som nevnes ved navn. Ble Leem selv marginalisert i Trondheimsmiljøet, var det en annen som ble det i enda større grad: samens Anders Andersen (Andreas Andreæ) Porsanger (1735–1780).³⁶

Hell. Sajnovics' reisedagbok.

³⁴ Hell og Sajnovics' ekspedisjon og deres forskning på samisk språk og historie er analysert i en rekke verk, se f.eks. Aspaas, Per Pippin og Kontler, Lászlo: *Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe*, Leiden: Brill, 2020 (med referanser).

³⁵ Sajnovics, Ioannes: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Hafniae: Typis Orphanotrophii Regii excudit Gerhard Giese Salicath, [1770]; «Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme», *Skrifter som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste* 10 (1770): 653–732.

³⁶ Den følgende fremstillingen av Porsangers liv og virke baserer seg i stor grad

Anders Porsanger hadde arbeidet ved Leems side helt siden han som 16-åring ble plukket ut til å reise til Trondheim fra Porsanger i Finnmark og bidra til oppstarten av seminaret i 1752. Først som morsmålstalende elev og assistent, dernest som den som rent faktisk sørget for å drive ordboksarbeidet framover. Det var han som var nær ved å bli kastet ut av sin klasse på katedralskolen av rektor Schøning, men ble beskyttet av biskop Nannestad. Porsanger lærte seg raskt dansk, tysk og latin, og reiste til København for å utdanne seg til prest. Han gjennomførte på normert tid, og eksamensresultatene var gode. Etter en kort periode som misjonær i Finnmark fulgte i 1764 hans utnevnelse til hospitalprest, en sjelesørger for de syke og fattige i Trondheim. Sideløpende hadde han betydelige plikter ved seminaret, og når det gikk tregt med ordboken, var det Porsanger den aldrende Leem skyldte på i sin dialog med biskopen. Leem ble sittende i professoratet helt fram til sin død i 1774, men var ifølge samtidige kilder svært lite arbeidsfør sine siste leveår. Porsanger var kanskje ikke i stand til å levere en rask progresjon med ordboken, men han var samtidig en kapasitet det var vanskelig å komme utenom, både for misjonskollegiet og for Leem selv.

I september 1767 skrev Porsanger en utredning for kollegiet om samisk «ortografi», hvor han går i rette med noen av Leems løsninger med lange og kompliserte bokstavkombinasjoner. Foranledningen er trolig at det var like før de første heftene av *Lexicon Lapponicum* skulle sendes i trykken. I stedet for svenskens bruk av diakritiske tegn, foreslo Porsanger å berike det latinske

på Martinussen, Bente: «Anders Porsanger – teolog og språkforsker fra 1700-tallets Finnmark», *Nordlyd* 18 (1992): 15–59, supplert ved Ove Dahls kildeutgave av Gunnerus' brevveksling og egne arkivstudier i Rigsarkivet i København. Se også Apelseth, Arne: *Den låge danninga: Skrifmeistring, diskursintegring og tekstlege deltakingsformer 1760–1840*, doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen, 2004, s. 180–186.

alfabetet ved å innføre enkelte greske bokstaver til å gjengi samiske vokaler og diftonger som mangler i dansk og norsk. Utredningen er bevart,³⁷ men ble tydelig nok ikke tatt til følge: Da de første heftene av *Lexicon Lapponicum* gikk i trykken i 1768, var det med akkurat samme lite formålstjenlige ortografi som Leem hadde benyttet i sine tidligere verk. Med Sajnovics' besøk i 1769/70 kom Leems skriftsystem igjen under press, og det for alvor.

Ungareren Sajnovics nøt en ikke ubetydelig støtte i ledende kretser i København. Vitenskapsselskapets preses og beskytter var Otto Thott (1703–1785), en stor bibliofil og et av de mektigste medlemmene av Kongens råd (regjeringen). I moderne forstand var han både innenriks-, utdannings- og kirkeminister. Reise-dagboken viser at han var vertskap for Hell og Sajnovics ved en rekke anledninger under deres lange opphold i København. Etter å ha hørt sistnevntes forelesning om samsvaret mellom ungarsk og samisk, sendte Thott sporenstreks bud til Trondheim om at Porsanger skulle innfinne seg i København. Oppdraget var å sammen med Sajnovics gå gjennom de heftene av *Lexicon Lapponicum* som forelå trykt og rette dem etter ungarsk ortografi. Slik skulle det bli et mer anvendelig verk, også utenfor Danmark-Norges grenser. Og ikke minst ville ortografien bli langt mer «vitenskapelig» og korrekt, anså man. Arbeidet ble fullført av Sajnovics og Porsanger i København under noen hektiske vårmåneder i 1770. Deretter reiste Sajnovics tilbake til Ungarn, hvor han på nyåret i 1771 utga en utvidet versjon av sin avhandling. I den nye utgaven står historien om Porsangers bidrag beskrevet i detalj, og den begavede samens roses opp i skyene.³⁸

³⁷ En transkripsjon av hele teksten finnes i Martinussen 1992, s. 43–51.

³⁸ Sajnovics, Joannes: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* [...] Recusa. Tyrnaviae: Typis Collegii Academici Societatis Jesu, [1771], s. 33–37.

Den «ungarske» versjonen av de første heftene i Leems *Lexicon Lapponicum* ble aldri trykt, og manuskriptet er etter alt å dømme gått tapt.

Da Porsanger vendte tilbake til Trondheim i januar 1771, kom det til full skjæring med både biskopen og med Leem. Porsanger ble samme år utnevnt til kapellan ved Domkirken av styresmaktene i København, noe som ville innebære et betydelig sprang i form av både lønn og prestisje. Denne posten fikk han imidlertid aldri tiltre, biskopen trådte inn og sørget for å få ham erklært uegnet. Etter en tid som arbeidsledig ble Porsanger sendt til et kall i Finnmark, hvor han levde fattigslig inntil han sommeren 1780 forliste med hele sin familie utenfor Risør. Han var da på vei til København, trolig i et forsøk på å søke seg til et fetere kall. I forordet til ordboken står ikke Porsanger nevnt med ett ord. Og når Sajnovics siteres, er det fra førsteutgaven, ikke den reviderte og utvidede utgaven hvor Porsangers innsats beskrives. Den brysomme sammenheng er skrevet ut av historien.

Én ting som tross alt skinner gjennom i forordet, er at den første store ordboken over nordsamisk språk var svært nær ved å bli trykt med ungarsk ortografi. Dette ville sannsynligvis ha blitt en realitet, hvis det ikke var for at Thott og resten av ministrene rundt kong Christian VII ble avsatt i tur og orden høsten 1770, da livlegen Struensee tok over makten og tilegnet seg den psykisk syke kongens underskrift. I denne omvandlingenes tid reiste Gunnerus til København, hvor han lobbyerte for et norsk universitet. En del av finansieringen kunne med fordel tas fra *Seminarium Lapponicum*, som ikke tjente til noen nytte og som burde nedlegges straks Leem var død, argumenterte biskopen.³⁹ Struensees periode ved makten var kort (han ble henrettet i 1772), og det ble som kjent ikke opprettet noe universitet i den norske delen av riket før i 1811, kort før løsrivelsen i 1814.

³⁹ Jf. hans skrivelser til misjonskollegiet gjengitt i Dahl 1906, s. 338–343.

Porsanger hadde på sin side helt andre planer.

I 1770 var Porsanger blitt værende i København i flere måneder etter at Sajnovics var reist. 13. september 1770 la han fram et skriftlig forslag om at Leem øyeblikkelig burde pensjoneres og *Seminarium Lapponicum* flyttes til København, «i Nærværelsen af Missions-Collegio og Academiet [Universitetet], og til den Ende [...] give ham selv det ledige Waysenhuus Kald». ⁴⁰ Som prest for Det Kongelige Vaisenhuset, barnehjemmet som blant annet drev Københavns viktigste trykkeri for akademisk litteratur, ville Porsanger stå parat til å gi seminaret en ny start. Midt i rikets vitenskapelige og misjonspolitiske sentrum ville han og hans elever være befridd fra intrigene i Trondheim. Slik gikk det ikke. Etter Leems død i 1774 ble seminaret nedlagt. Gunnerus var død året før, og den nye biskopen Markus Frederik Bang (1711–1789) var en sterk motstander av forkynnelse på samisk. Han ville under ingen omstendigheter ha noen videreføring av seminaret for samisk språkundervisning. ⁴¹

Weldinghs intermezzo

En annen elev som man vet bidro til arbeidet med *Lexicon Lapponicum*, er Christian Weldingh. Han var født i Sjælland (Danmark) i 1728, utdannet seg til teolog og ble utnevnt til misjonær i Øst-Finnmark i 1759. Weldingh ble værende i ulike stillinger i Finnmark i 13 år og syslet blant annet med oversettelser til samisk. Da Porsanger ble avskjediget, var det Weldingh som ble innsatt som hospitalprest og adjunkt ved seminaret, en stilling han tiltrådte i 1772. Leem skalv så på hendene i disse siste leveårene at han var helt ute av stand til å

⁴⁰ Rigsarkivet, København, 234. Missionskollegiet og Direktionen for Vajsenhuset. 1735–1870, Vajsenhusets direksjons protokoll, F323-1. Styreprotokoll for 16. oktober 1770.

⁴¹ Lysaker 1987, s. 366–367.

skrive. Weldinghs primære oppgave var å bidra til fortgang med klargjøringen av ordboken for trykking. I tillegg skulle han ferdigstille en oversettelse av Nye Testamentet til samisk. Verken biskopen eller Leem selv var imidlertid fornøyd med Weldingh. Det gikk fremdeles for tregt, noe som i hvert fall delvis må ha skyldtes at arbeidet ved seminaret skulle utføres ved siden av det krevende kallet som hospitalprest.

Biskop Gunnerus ønsket snart å bli kvitt Weldingh og sørget for å få ham utnevnt til sogneprest i Inderøy lengst nord i Trondheimsfjorden, kort før han selv døde i september 1773. Weldingh nølte imidlertid med å reise til Inderøy og ble værende i Trondheim til etter Leems død i februar 1774, da han etter hvert bega seg til sin nye prestegård. Den nye biskopen, Bang, kommuniserte med misjonskollegiet om ferdigstillingen av *Lexicon Lapponicum*. Misjonskollegiet ba om at Weldingh skulle besørge korrektur og også lage et register til ordboken.⁴²

Igjen dro trykkingen ut i tid. Misjonskollegiet beordret til sist (18. mai 1776), i strid med biskopens anbefaling, at alle Leems manuskripter skulle samles inn fra Weldingh samt fra Leems enke og boktrykkeren i Trondheim, og sendes til København. Der skulle en ny mann, Gerhard Sandberg, ta over den jobben som Weldingh hadde påbegynt. Etter dette synes Weldingh ikke å ha hatt noen ytterligere befatning med det samiske. Han ble værende i sin stilling på Inderøy fram til han døde i 1801.

Weldinghs arbeid med ordboken ble altså kun et intermezzo. Likevel utrettet han en hel del. I februar 1773, kort etter at Weldingh hadde innfunnet seg i Trondheim, meldte Gunnerus til misjonskollegiet at alt til og med bokstaven M (side 833) i ordboken var trykket. Etter Leems død 12 måneder senere, meldte Bang at trykkingen var nådd til side 1088, et stykke ut i

⁴² Skrivelse fra misjonskollegiet til biskop Bang, dat. 18. feb. 1775, gjengitt i Dahl 1906, s. 345.

bokstaven S. I juni 1776, da det var blitt besluttet at Sandberg skulle overta oppdraget, gjorde biskop Bang opp status og rapporterte at boktrykkeren hadde trykt ferdig «14 Ark [...] af det 7de Alphabet, og de 2de Ark, han har under Arbeyde», hvilket tilsier at trykkingen var avsluttet til og med side 1216, mot slutten av bokstaven S, mens ytterligere 16 sider var under trykking.⁴³ Minst 400 sider var altså blitt ferdigstilt takket være Weldinghs innsats. Men i likhet med Porsanger nevnes ikke Weldingh i forordet.

Sandbergs sluttspurt

Gerhard (Gert) Hansen Sandberg ble født i Trondheim i 1741 og var således tretten år yngre enn Weldingh og seks år yngre enn Porsanger. Tolv år gammel ble han innskrevet ved *Seminarium Lapponicum*, i «gullaldertiden» under Nannestad. I 1764, to år senere enn Porsanger, var Sandberg ferdig teologutdannet ved Københavns universitet. I årene 1767–1776 var han i Finnmark, hvor han virket som prest og omreisende misjonær med base i Vadsø.⁴⁴ Under striden om skrivemåten i Leems *Lexicon Lapponicum* sendte Gunnerus forslaget om en ungarsk skrivemåte til både Weldingh og Sandberg. I likhet med Leem selv avviste de to misjonærkollegene forslaget om å ta i bruk «ungarsk ortografi» for samisk.⁴⁵

⁴³ Biskop Gunnerus til misjonskollegiets sekretær 6. feb. 1773: «[...] da Leems Lexicon i Msct. er færdig til det sidste Bogstav, og mand allerede har trykket 13 Ark i 5te Alphabet eller 833 sider, hvorved Bogstavet M bliver sluttet.» Sitert etter Dahl 1906, s. 324; Biskop Bang til misjonskollegiet 3. des. 1774: «Af Lexicon er nu trykt 6 alphabeter paa 2 ark nær, som er Begyndelse af Bogstavet S». Dahl 1906, s. 343; Biskop Bang til misjonskollegiet 8. juni 1776. Dahl 1906, s. 353. Om betegnelsene ark og alfabet, se nedenfor (s. 61 note n).

⁴⁴ Om Sandbergs virke som misjonær, se. f.eks. Hoëm, Anton: *Fra noaidiens verden til forskerens: Misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007*. Oslo: Novus, 2007, s. 123–143.

⁴⁵ Jf. Martinussen 1992, s. 32. Kort etter at Sajnovics hadde forlatt Danmark,

Var klimaet for samisk språk blitt kjølig under biskop Gunnerus, ble det iskaldt under etterfølgeren Bang fra 1773 og framover. Men Sandberg var en iherdig misjonær som blant annet ivret for utdeling av ABC-bøker og religiøs litteratur på samisk blant samene i sitt distrikt, også etter at hans overordnede hadde endret politikken til at all forkynnelse skulle foregå på norsk.⁴⁶

Etter tre år under Bangs styre reiste Sandberg fra Finnmark til København. Det er noe uklart hvordan Sandberg fikk oppdraget med å overta for Weldingh, men når misjonskollegiet først bestemte seg, var det bare for biskopen å adlyde. Bang pakket alt han klarte å samle av manuskripter til Leems ordbok og fikk dem sendt til hovedstaden. Det samme skjedde med det som var igjen av opplagene av Leems trykte verk. Uten noen samisktalende assistent ved sin side, og uten å være underlagt noen norsk biskop, ble Sandberg sittende i København med Leems etterlatte manuskripter og redigere ferdig det store ordboksverket, med stipend direkte fra misjonskollegiet.

I forordet til *Lexicon Lapponicum* listes de sentrale forskningsbidragene fra svensk side – Rudbeck, Ihre, Strahlenberg – samtidig som Sajnovics og Nannestad får bred omtale. Derimot nevnes verken biskop Gunnerus eller historiker Schøning med ett ord, til tross for at de jo hadde skrevet en hel del om emnet.

At Sandberg er forfatteren til forordet, hevder den bredt orienterte Just Knud Qvigstad (uten kildehenvisning) i en artikkel

skrev også Porsanger en «Betænkning Om Den Lappiske Orthographies Forandring Efter den Ungerske», datert København 7. juli 1770. Betenkingen er gjengitt i Martinussen 1992, s. 52–59.

⁴⁶ Jf. Steen 1954, s. 353. Et rundskriv ble utsendt av Bang til prestene i de samiske områdene 27. des. 1774: «det her paa stedet værende Seminarium lapponic: skal ophøre, og herefter skee Begyndelse med at indføre det norske Sprog blant Lapperne, saa at de unge af dem især skal tilholdes at lære deres christendom paa Norsk [...]». Sitert etter Dahl 1906, s. 344.

fra 1899.⁴⁷ Et halvt århundre senere slår Kristian Nissen fast at forfatteren «er anonym, kan ikke godt være Sandberg», men uten å oppgi noen grunn.⁴⁸ Trolig er det bruken av tredje person som fikk Nissen til anta at Sandberg ikke kan ha skrevet teksten. Dette retoriske grepet er imidlertid ikke ukjent i den latinske litteraturhistorien – det er nok å tenke på Julius Cæsars skildringer av egne bragder.

Uavhengig av identiteten til forfatteren er forordet kanskje først og fremst interessant fordi det kaster lys over en kamp om ettermælet til *Seminarium Lapponicum* og statusen til samisk språk generelt. Det er vanskelig å forestille seg noen annen kandidat til forfatterskapet enn Sandberg selv. Seminaret var nedlagt, misjonskollegiet støttet ikke lenger bruken av samisk. I 1776, samme år som han ankom København, fikk Sandberg utgitt Luthers katekisme sammen med en del andre religiøse tekster på samisk.⁴⁹ Det skulle bli den siste samiske boken som ble trykt i Danmark-Norge på flere tiår. Og med bind 2 av *Lexicon Lapponicum*, trykt i København 1781, avsluttet misjonskollegiet sin støtte til samisk forskning og undervisning for godt. Ny aktivitet kom ikke i gang igjen før etter 1814, og da i nye former. I mai 1781, da både forordet og bind 2 av *Lexicon Lapponicum*

⁴⁷ «Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung», *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 16 (1899): 11–29 (s. 16).

⁴⁸ «Sandberg, Gert (Gerhard) Hansen», i *Norsk biografisk leksikon* Bind 12, red. av Bull, Edvard, Anders Krogvik og Gerhard Gran. Oslo: Aschehoug, 1954, s. 195–197 (s. 197).

⁴⁹ Full tittel: *Luthers liden Catechismus, tilligemed et Anhang, som indeholder: 1. Lærdom om Skriftemaal. 2. Huus-Tavlen. 3. Eenfoldige Sporsmaal. 4. Bibelske Sententser. 5. Bønner Morgen og Aften, til og fra Bords = Luther utzeb Catechismus, austanaga Lasiines, mi doaalla sistes: 1. Mattatusa Rippashjeme birra. 2. Guatte Tavla. 3. Austgjerdasadzh Gazhjaldagait. 4. Bibel Dajadusait. 5. Rokkusiit Idedest Ækkjedest, audel ja mangel Maellasi.* Kiøbenhavn: Gerhard Giese Salikath, 1776.

forelå ferdig trykt, ble Sandberg utnevnt til sogneprest i Os, sør for Bergen på det norske Vestlandet, en stilling han ble sittende i til sin død i 1805.⁵⁰

⁵⁰ For Sandbergs videre skjebne, se Aspaas, Per Pippin: ”En Horats-pastisj fra 1805: Johan Nordahl Bruns latinske epitafium over Gerhard Sandberg” i *Klassisk Forum* (under publisering, nr. 1–2/2021).

OM DEN DIGITALISERTE ORIGINALEN

De fleste eksemplarene av *Lexicon Lapponicum* gikk tapt i en brann i Vaisenhuset i København i 1795 og verket er i dag svært sjeldent. Seminarii Lapponici fond, som i sin tid var blitt satt av til å finansiere driften ved seminaret og som også var en forutsetning for at ordboken ble laget, ble mange år senere utslagsgivende for opprettelsen av en egen lærerutdanning i Nord-Norge hvor samiskundervisning skulle inngå som et eget fag. Trondenes Seminarium ble igangsatt utenfor Harstad i 1826, før det i 1848 ble forflyttet til Tromsø og fikk navnet Tromsø Seminarium, en av forløperne til Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet.

Et eksemplar av bind I og et eksemplar av bind II er bevart i Tromsø Seminariums boksamling ved Universitetsbiblioteket i Tromsø. Den håndskrevne protokollen over boksamlingen viser at eksemplarene ble registrert inn i samlingen i henholdsvis 1862 og 1863. De relevante sidene som gjengis her, ble digitalisert våren 2021.

Et eksemplar av hele bind I i Nasjonalbibliotekets eie er digitalisert og ligger fritt tilgjengelig på adressen:

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010022610001.

En digitalisering av Bind II er tilgjengelig i sin helhet fra det finske Nationalbibliotekets nettsider:

<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016050611485>

LEXICON
LAPPONICUM
BIPARTITUM,

Lapponico - Danico - Latinum
&
Danico - Latino - Lapponicum,
cum
Indice latino.

PARS PRIMA
Lapponico - Danico - Latina.

Cura & studio
CANUTI LEEMII
Professoris Lingv. Lapp.

NIDROSIÆ
Impensis Seminarii Lapponici Fridericiani, Anno MDCCLXVIII.

SAMISK ORDBOK

I TO DELER,
en samisk-dansk-latinsk
og
en dansk-latinsk-samisk,
samt
et latinsk register.

FØRSTE DEL
Samisk-dansk-latinsk.

Redigert og forfattet av
CANUTUS LEEMIUS
Professor i det samiske språk.

#####

TRONDHJEM

Bekostet av Seminarium Lapponicum Fridericianum, i året 1768.

LEXICON
LAPPONICUM
BIPARTITUM,

Lapponico - Danico - Latinum
&
Danico - Latino - Lapponicum,
cum
Indice Latino.

From the Terminarium Goye
PARS SECUNDA 327

Danico-Latino-Lapponica.

Cura & studio

GERHARDI SANDBERGII.

Ad typographiam Gerh. Giese S. in Havnia

HAVNIE

Sumtibus Misfionis,

Typis Orphanotrophii Regii excudit Gerhardus Giese S

Anno MDCCLXXXI.

SAMISK ORDBOK

I TO DELER,

en samisk-dansk-latinsk
og
en dansk-latinsk-samisk,
samt
et latinsk register.

ANDRE DEL

Dansk-latinsk-samisk.

Redigert og forfattet av

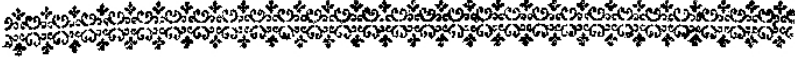
GERHARDUS SANDBERGIUS.

#####

KØBENHAVN

Bekostet av misjonen,

Trykt av Gerhardus Giese S[alicyth] i Det Kongelige Vaisenhusets trykkeri
i året 1781

L. B.

Septentrionales nostræ Scandinaviæ oras inhabitat antiquissima gens Lapponum Fennonumque, suis utens lingua moribusque, & per ampliora terrarum spatia olim late diffusa. A quo abhinc tempore huc transmigraverint, quanquam haud constet, Aborigines tamen primosque Scandinaviæ, saltemque Norvegiæ maximæque partis Sveciæ incolas fuisse, a viris doctis varie est probatum, quos inter nominare honoris causa licet sagacissimum lingvæ antiquitatumque Septentrionalium percrutatorem Cel. JOH. IHRE in *præf. glossarii Sævo-Gothici*. Sedibus, quas primi occupaverunt, ab Odino ejusque affectis expulsi in loca ultimæ Norvegiæ Sveciæque maritima atque montana recedere coacti, sub Lapponum Fennonumque nomine hos maxime terrarum tractus, itemque Finlandiam hodie adhuc incolunt.

Qua via, quæve itineris occasione in nostram abierint borealem orbis terrarum partem, frustra inquiritur, quum in longissime remota tempora incidat hæc rudis gentis literarumque prorsus expertis migratio unica, quod nulla supersunt hujus gentis monumenta antiqua, cognationem Lapponum

TOM. I.

a

cum

TIL DEN VELVILLIGE LESER^(a)

De nordlige delene av vårt Skandinavia bebos av samer og finner,^(b) et eldgammelt folk med eget språk og egne skikker, som en gang i tiden ble spredt vidt og bredt over betydelige landområder. Nøyaktig når de begynte innvandringen hit, er ikke på det rene. Men at det her er tale om Skandinavias urbefolkning og eldste innbyggere, i hvert fall i Norge og i størsteparten av Sverige, er et synspunkt lærde menn på ulike vis har argumentert for. Blant disse fortjener den særdeles skarpsindige utforskeren av Nordens språk og oldtid, den viden kjente JOH[ANNES] IHRE, og forordet til hans svea-gotiske ordbok [*Glossarium Suiogothicum*], å nevnes særskilt. Ifølge ham ble de av Odin og hans følgesvenner fordrevet fra de leveområdene hvor de først hadde slått seg til, og tvunget til å trekke seg unna til de mest fjerntliggende kyst- og fjellområdene i Norge og Sverige. I disse egnene lever de fleste av dem den dag i dag, samt også i Finland, under navnet samer og finner.

Å ta rede på hvilken rute de brukte eller hva det var som forårsaket deres innvandring hit til vår nordlige del av verden, er en umulig oppgave. Dette ulærde folket, som mangler enhver form for skriftkultur, la jo ut på sin enestående vandring for ekstremt lenge siden. I og med at de ikke har etterlatt seg gamle skrifter, blir vi henvist til å utforske samenes slektskap

cum aliis populis indagandi nobis est via, lingvæ s. dialecti Lapponicæ cum aliis comparatio. Sed caute & circumspecte hic verfari nos oportet, ne ex fortuita quarundam vocum aliquali convenientia portentosas de lingvarum originibus atque nexu fingamus opiniones aliisque obtrudamus. Cavendum est nobis sedulo summaque cum cura a vocabulis, quæ quoque modo suspicionem movere possint, quod non sint genti propria, sed ab aliis mutuata: in literarum transpositione vel additione, quas dialectorum admittit diversitas, ne nimis nobis indulgeamus, quod multi hac licentia abusi, dum similitudinem vocum probare volunt, dissimilitudinem inviti produunt: ne, quæ in editis libris ex arbitrio doctiorum hominum recepta est, orthographiam aut lingvæ dialectum unice spectemus. Elocutionis rationem atque pronuntiationis sonum examinare nos oportet, quum præsertim Lapponibus singularis adeo sit pronuntiandi modus, ut vel hoc solo ab omnibus aliis circumhabitantium Gothicæ originis populorum lingvis suam diversam abunde probent. Denique, ut alia mittam, modum considerare imprimis oportet declinandi nomina, comparandi adjectiva, conjugandi verba, affixisque & suffixis utendi rationem.

His omnibus parum attendisse veremur, qui lingvæ Lapponicæ cum Nørvegica convenientiam ostendere satagerunt.

med andre folkeslag ved å sammenligne det samiske språket, eller dialekten om man vil, med andre språk eller dialekter.^(c) Dette må imidlertid gjøres med årvåken forsiktighet, slik at vi unngår å la oss forlede av tilfeldige likheter i enkeltord til å danne oss fantasifulle oppfatninger om forbindelseslinjer i språkernes forhistorie – og til å gå i rette med andres syn på saken. Særdeles viktig i denne sammenhengen er det å være omhyggelig med å unngå slike ord som av ulike årsaker kan mistenkes for ikke å tilhøre folkets eget vokabular, men være innlånt fra andre folk. Når vi legger til bokstaver eller flytter rundt på dem, en praksis dialektmangfoldet for så vidt tillater, må vi ikke ta oss for store friheter. Mange har nemlig tillatt seg dette i altfor stor grad, og der de hadde til hensikt å bevise likheter, har de uforvarende endt opp med å dokumentere det motsatte. Vi må også unngå å utelukkende skjule til den ortografien eller språkdialekten som særdeles lærde forfattere etter personlig valg har benyttet i sine trykte skrifter. Det vi bør undersøke er talens form og uttalens lyder.^(d) Ikke minst er dette viktig ettersom samenes uttalemåte er så særegen at de gjennom den alene leverer håndfaste bevis for at de har sitt eget språk, annerledes enn språket til samtlige tilgrensende nabofolk av gotisk^(e) opphav. Til sist vil jeg nevne at vi også bør se på hvordan substantivene bøyes, adjektivene gradbøyes, verbene konjugeres og måten affikser og suffikser benyttes.

Alle disse forbeholdene er vi redd de har tatt for lite hensyn til, de som har beskjeftiget seg med å finne bevis for det samiske språkets overensstemmelse med det norske.

runt. Favebat nuper huic opinioni, atque duabus orationibus in Seminario Lapponico recitatis patrocinabatur Vir maximus apud Nostrates nominis, & de Lapponibus doctrina Christiana instituendis immortaliter meritis, FRIDERICUS NANNESTADIUS, Episcopus Nidrosiensis. Nempe quos firmissimo fraternitatis Christianæ vinculo suæ Nidrosiensium ecclesiæ feliciter addi lætus exultavit ὁ μακαρις, hos etiam sororio lingvarum Lapponicæ atque Norvegicæ nexu conjunctos voluit, sed parum felici usus successu; quæ enim, ut hanc convenientiam stabiliret, vocum attulit exempla haud adeo multa, vel a victa Lapponum prisca gente arripuisse Gothos, vel victores victis Lapponibus concessisse, aut per mutua populorum commercia ferius introducta quisquis facile suspicabatur. Ab ista certe, quæ veteres Gothicæ originis populi sunt usi, dialecto adeo diversa prorsus est hodierna Lapponum Fennonumque, ut de communi origine aut cognatione vana sit omnis disputatio.

Veriora afferuerunt, qui Lapponum linguam, cum Ungarica conferentes, Hunnicæ originis esse probarunt. Id multis jam olim viris doctis in suspicionem venerat, atque haud paucis vocabulorum exemplis probare tentarunt OL. RUDBECKIUS junior in *specimine usus lingvæ Gothicæ* p. 77 sq. STRAHLENBERGIUS in *descriptione imperii Russici germanica*

En umåtelig høyt ansett personlighet blant våre landsmenn, udødeliggjort for sin innsats for samenes undervisning i den kristne lære, biskop i Nidaros^(f) FRIDERICUS NANNESTAD, har i nyere tid gjort seg til talsmann for antakelsen om et slikt samsvar. I to taler fremført for *Seminarium Lapponicum* uttrykte den salige biskop sin støtte for dette synet [*En kort Tale i Lappernes Spraaq*, 1756 & 1757]. Beveggrunnen var åpenbar: De nye sjelene han gledet seg over å se bli vellykket innlemmet i det nidarosiske kirkesamfunnet med den kristne brorskapens slitesterke bånd, skulle i tillegg være forbundet med et søskenbånd mellom to tungemål – det samiske og det norske. Men argumentasjonen var heller lite vellykket. De eksemplene på samsvarende ord han trakk frem for å underbygge påstanden om overensstemmelse var temmelig få, og enhver kan lett mistenke dem for å enten være ord goterne har tatt over fra den gamle befolkningen av beseirede samer eller ord som de seirende har latt de beseirede plukke opp. Eventuelt kan det dreie seg om ord som i en senere fase er blitt innlemmet i det ene eller det andre språket, som følge av handelssamkvem mellom de to folkeslagene. Den dialekten dagens samer og finner bruker, er i hvert fall så ulik den de gamle folkene av gotisk opprinnelse benyttet, at enhver teori om noe felles opphav eller slektskap dem imellom er dømt til å være forfeilet.

De som, gjennom å sammenligne samenes språk med det ungarske, har tatt til orde for at det er av hunisk^(g) opprinnelse, er kommet sannheten nærmere. Dette er en mulighet atskillige lærde menn fikk mistanke om allerede for en god stund siden. Forsøk på å bevise teorien ved å liste opp en rekke eksempler på samsvarende ord foretok OL[AUS] RUDBECK den yngre i sin prøve på det gotiske språket [*Specimen usus linguae Gothicae*], s. 77 f., STRAHLENBERGIUS i sin tyske beskrivelse av det russiske imperiet [*Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia*], s. 32 f

p. 32 sq. & JO. VELIN in *præf. Glossarii Sævo-Gothici Ibreani*; sed omnem se removisse dubitationem gloriari jure meritoque potuit Cel. JOHANNES SAINOVICS, optimus (quod & gente Ungarus, & multa accurataque polleat eruditionis copia,) hujus controversiæ judex. Ex Fimmarchia enim, ubi cum Cel. MAXIM. HELL transitum Veneris infra discum solis observaverat, Hauniam redux *Idioma Ungarum & Lapporum idem esse* eleganti demonstravit commentatione, quam Regiæ Scientiarum Societati Havniensi prælectam Anno 1770, typis impressam divulgavit Havniensè Orphanotrophæum, sed danicam versionem suis Commentariis Societas inseruit. Singula, quæ rem illustrent, optime SAINOVICSIUS enucleat, & quavis post tot seculorum (quod ipse monet laud. libri p. 72.) *divortium necessaria prorsus sequela hæc fit, ut dum diversa fata apud diversas & sejunctas gentes idem idioma experitur, multa apud alteram gentem in vigore suo permaneant, quæ apud alteram ipso non usu obliterantur, omnibus suæ sententiæ assensum extorquet.* Quin imò tanta in ipso SAINOVICSIO est bonæ causæ fiducia, ut, Ungaros, affirmet, *quum magnum Leemianum Lexicorū obtinuerint, in eo certe idioma suum visuros esse oculis, manibusque palpaturos.* Cui enim, pergit, LEEMIUS præ quam ullus alius *Lexicorū scriptor, in recensendis verborum derivatis fit prolixus & diligens; post singula verba radicalia in eo opere derivata omnis generis*

og JO[HANNES] VELIN i forordet til Ihres svea-gotiske ordbok [*Glossarium Suiogothicum*]. Men den som fullt fortjent og med rette kunne skryte av å ha fjernet all tvil i dette spørsmålet, var den ærverdige JOHANNES SAINOVICS. Ungarer av fødsel, og med et vell av lærdom og eksakte kunnskaper, var han den beste dommer i denne striden. Det var på tilbakereisen fra Finnmark, hvor han sammen med den ærverdige MAXIM[ILIANUS] HELL hadde observert Venus' passasje over solens skive, at han i København la frem sin bevisførsel for at ungarernes og samenes språk er det samme [*Demonstratio. Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse*] i en briljant forelesning for det kongelige vitenskapsselskapet i året 1770. Forelesningen ble publisert [på latin] av Vaisenhuset i København, og vitenskapsselskapet innlemmet også en dansk oversettelse i sine *Skrifter*. Alle enkeltmomenter som belyser saken, gjør SAINOVICSIUS forbilledlig rede for. Han klarer også å skape allmenn oppslutning for sitt syn, selv om det etter så mange århundrer (som han selv påpeker i det ovennevnte verket, s. 72) «*med atskillelse er uunngåelig at samme språk gjennomgår ulike utviklinger hos folk som lever atskilt fra hverandre. Dermed vil det være mye som lever videre hos det ene folket, men som dør hen hos det andre, simpelthen fordi det faller ut av bruk*». SAINOVICSIUS er selv så overbevist om å ha en god sak, at han hevder at «*ungarerne vil, når de skaffer seg et eksemplar av det leemske leksikon, kunne se sitt eget språk for sine øyne, og røre ved det med egne hender. For LEEMIUS er nemlig*» – skriver han videre – «*mer omhyggelig enn noen annen ordbokforfatter med å systematisk gjøre rede for verbavledninger; etter samtlige verbrotter i dette verket finner man avledninger av alle typer*

ris longissima serie comparent. Hæc inter autem videbit prætinus Ungarus verba Lapponica meditativa esse vere Ungarica: Inchoativa itidem Ungarica: Frequentativa, prorsus ut Ungaris in usu sunt. Videbit dein omnium horum verborum, tam radicalium, quam meditativorum, inchoativorum, frequentativorum &c. præteritum perfectum, prorsus Ungaricum, singulorum horum verborum, tempus præsens passivum, & itidem passivum præteritum perfectum ad amissim & secundum regulas Ungarum formatum atque expressum. Ut adeo ad demonstrandam Ungaris asserti, suum Lapponicumque idem esse idioma, veritatem, nulla re alia opus sit, quam laudatum Leenii Lexicon iisdem inspiciendum proponere. Cujus inspiciendi suis Ungaris orbique erudito spem fecit laudatus SAINOVICSIUS, en! TIBI L. B. jam offertur magnum Lapponicæ lingvæ Lexicon. Ipsi operis eruditionisque facta breviter enarrabimus.

Quum Missionariorum, qui ad Lappones doctrina Christiana erudiendos emittuntur, conatus remorari multum videretur, si post suum tandem in Finmarchiam adventum gentis linguam addicerent, Pio atque Prudentissimo placuit Regi FRIDERICO QUINTO Seminarium quoddam Lapponicum, de nomine suo *Fridericianum* appellandum, Nidrosiæ fundare, in quo tum alia, tum dialectum, qua apud Lappones opus est evangelii præconibus, regio stipendio sublevati juvenes disce-

i én lang rekke. Blant disse vil en ungarer straks se at de samiske meditative verb^(h) er fullstendig ungarske, de inchoative⁽ⁱ⁾ likeså ungarske, og de frekventative^(k) fullstendig like dem som brukes av ungarerne. Dernest vil han legge merke til at alle disse verbene, de radikale verbene^(l) like mye som de meditative, inchoative, frekventative osv. har former i perfektum som er ungarske helt og holdent, og at hvert eneste av disse verbene har former i presens passiv og perfektum passiv som både dannes og uttrykkes helt i tråd med ungarske regler. Det som jeg her hevder å kunne bevise for ungarerne,» [nemlig] at deres språk er det samme som samenes, «er lett gjort bare ved å legge et eksemplar av den nevnte ordboken for deres øyne». Det verket som SAINOVICSIUS vekket et håp om å få studere blant sine landsmenn og i den lærde verden, legges hermed frem for *DEG*, velvillige leser: Her er den endelig, den store ordboken over det samiske språket! Nå gjenstår det å i korte trekk beskrive bakgrunnshistorien for den lærdommen det bygger på.

Ettersom anstrengelsene til de misjonærene som sendes til samene for å lære dem opp i den kristne tro, sannsynligvis ville bli betydelig mindre effektive dersom de først etter sin ankomst til Finnmark lærte seg befolkningens språk, besluttet den fromme og meget fornuftige Kong FRIDERICUS QUINTUS^(m) seg for å grunnlegge et *Seminarium Lapponicum*. Dette skulle bære hans navn, *Fridericianum*, og ligge i Trondhjem. Her skulle unge mennesker, understøttet av kongelig stipend, blant annet undervises i den dialekten som er nødvendig å lære for dem som skal forkynne evangeliet blant samene.

rent. Magistrum huic Seminario præfecit CANUTUM LEE-
MIUM, quem, edita jam Havniæ 1748 *grammatica Lappo-
nica*, optime linguam hujus gentis callere omnes agnoverunt,
& de quo multo etiam magis sibi gratulari hæc schola potuit,
quo majorem ipsius zelum fidemque experti jam dudum fue-
rant per novennium tum Lappones territoriorum Porſangri-
ensis & Laxefordensis, tum Altenſes quoque Finmarchiæ oc-
cidentalis, a quibus ad Augsvoldsneſenſes Norvegos Epifco-
patus Stavangrienſis Anno 1734 evocatus ſuis Lapponibus,
quorum nunquam non commoda curæ cordique habuerat, ſe
reddi ipſe vir optimus vehementer eſt lætatus, moxque ut
inſerviret diſcipulis, utili opera *Dictionarium* edidit A. 1754
Lapponicum, cui *Nomenclatoris* nomen impoſuit, vocesque re-
cenſet cognitu maxime neceſſarias uſuque multo tritas. Sed
majus ſimul meditabatur iſti ſimile opus, quod copias hujus
lingvæ palam oſtenderet. Editionis ſumtibus 800 thalerorum
ſummam gratioſiſſime conceſſit Auguſtiſſimus Seminarii Auc-
tor, tantaque ſublevatus immortalis hujus, ſi quis unquam,
ſui populi & omnis eruditionis Euergetæ munificentia ingen-
tem vocabulorum ordine digeſtam farraginem typis mandare
A. 1768 Nidroſiæ LEEMIUS incepit, ſed variis, nec unice a
ſenectute & debilitata valetudine, cum qua jam plus quam ſep-
tuagenarius ſemper conflictabatur, ortis impedimentis cunc-
tationem

Til lærer for dette seminaret utnevnte han CANUTUS LEEMIUS, som med sin samiske *Grammatica*, utgitt i København 1748, allerede hadde høstet alles anerkjennelse som autoritet på dette folkets språk. En enda større grunn for skolen til å prise seg lykkelig over ansettelsen, var at samene i Porsanger- og Laksefjord-området, så vel som i Alta-området i Vest-Finnmark, hadde opplevd Leems utrettelige og trofaste innsats ved selvsyn gjennom en periode på ni år, inntil han i året 1734 var blitt kalt bort fra sine samer for å tjenestegjøre blant nordmennene i Avaldsnes i Stavanger bispedømme. At han nå ble gitt tilbake til sine samer, som han i hjerte og sinn alltid hadde båret omsorg for, kom som en stor glede for denne utmerkede mannen. Snart utga han også en samisk ordliste som skulle bli til stor nytte for hans elever. Han ga den navnet *Nomenclator*, og samlet i den de ordene som det var viktigst å kjenne til og som var mest alminnelige i bruk. Men samtidig planla han å lage et lignende verk, hvor språkets ordrikdom skulle presenteres i hele sin bredde. Til å dekke utgiftene til utgivelsen bevilget Hans Høyhet, seminarets grunnlegger, en rundhåndet sum på 800 daler. Takket være en så stor pengegave fra denne udødelige og fullstendig uforlignelige velgjører for sitt folk og for lærdom i sin alminnelighet, begynte LEEMIUS i året 1768 å levere til trykking i Trondhjem en omfattende, systematisert samling av samiske ord. Verket skulle imidlertid bli forsinket, ikke kun som følge av den høye alderen og det etter hvert skrantende helbredet som den mer enn sytti år gamle opphavsmannen ustanselig hadde å stri med, men også fordi andre

tationem operi injicientibus. Hinc lento sic gradu per sex annos impressione promota, ad caelites aliens imperfectum auctor opus reliquit, septimi tamen, quod typographi vocant, alphabeti medietate typis jam impressa.

De chartis Laemianis ab interitu, qui forte minabatur, vindicandis solliciti *Collegii Regii de cursu evangelii promovendo* Socii quaerunt, quem Leemianae doctrinae discipulum exantlando huic labori praeficiant, quum forte fortuna ex Finmarchia orientali, ubi indefesso studio multaque cum laude Missionarii spartam per VIII annos praclare exornaverat, Havniam A. 1775 redit Vir Rev. GERHARDUS SANDBERG, Leemianae doctrinae atque virtutum verus heres. Hunc ad Leemianum opus continuandum invitant, annuo CCC thalerorum stipendio proposito. Sponte sibi oblatam conditionem accipit Vir optimus, & ex chartis beati praceptoris Havniam deportatis, quod partis primae erat reliquum, typis mandat. Secunda operis pars SANDBERGIO omnis debetur, cui concinnandae ita operam dedit, ut quae LEEMIUS copiosa oratione, nec sine verborum ambagibus, perspicuitati consulurus in parte prima descripserit, paucioribus verbis complecteretur.

De orthographia vocum Lapponicarum Leemiana, quam Clar. SAINOVICIUS, aequissimus in aliis meritorum b. Viri aestimator, vehementer taxat, dicere restat. Lapponica

problemer oppsto. Dermed gikk det langsomt fremover med trykkingen i løpet av de neste seks årene, inntil forfatterens sjel steg opp til himmelriket og etterlot seg et ufullført verk. På dette tidspunktet var riktignok trykkingen kommet så langt som til midtveis inne i det boktrykkerne kaller det syvende alfabetet.⁽ⁿ⁾

Bekymret for at Leems manuskripter skulle stå i fare for å gå tapt, lette medlemmene av Det Kongelige Misjonsselskapet etter en blant Leems elever som kunne få lagt på sine skuldre oppgaven med å berge manuskriptene og fullføre verket. Da hendte i året 1775 det lykketreff, at en mann vendte tilbake til København fra Øst-Finnmark, hvor han hadde arbeidet utrettelig og gjort seg stor heder verdig i misjonærembedet, som han hadde skjøttet på fremragende vis i åtte samfulle år. Mannen var ingen ringere enn GERHARDUS SANDBERG, den sanne arvtager til Leems lærdom og evner. Ham inviterte de nå til å fortsette Leems verk, med tilbud om et årlig stipend på 300 daler. Hedersmannen aksepterte straks tilbudet, og på grunnlag av sin salige undervisers etterlatte papirer, som var blitt fraktet til København, fikk han trykket det som gjensto av del I. Den andre delen av verket er derimot helt og holdent SANDBERGS fortjeneste. Her har han gjort seg anstrengelser for å sammenfatte med få ord det LEEMIUS i del I, av pedagogiske hensyn, hadde beskrevet med ordrike og temmelig intrikate forklaringer.

Da gjenstår det å gjøre rede for den ortografien Leem har benyttet ved transkripsjonen av samiske ord. På dette punktet har den ærverdige SAINOVICSIUS, som ellers var meget positiv i sin vurdering av både den nå avdøde forfatteren og hans lærdom, uttalt seg svært kritisk. Det samiske

nica lingua quum, ipso observante SAINOVICSIO *loc. cit.*. p. 18. *sua natura fit valde vocalis & sonora, vocibusque abundet, quæ pluribus vocalibus, quam consonantibus constant: Vocales præterea tam vario tamque multiplici sono enuntiantur ab hac gente, ut ad ipsorum sonos exprimendos ordinariæ Latinorum vocales atque diphthongi minime sufficiant, neminem mirari credimus, si diversis admodum modis voces easdem Lapponicas describi observaverit. Nunquam, ait laudatus Vir l. c. p. 11, Vertunnum tot assumpsisse species atque figuras, sub quot diversis orthographiis Idioma Lapponicum hæctenus comparuit. Quisque libelli auctor jus sibi vindicat ad suum sibi genium orthographiam efformandi, indeque oriundam confusionem luculenter dudum perstrinxit CL IHRE in diff. de orthographia lapponica ipso Præside Upsaliæ 1742 habita. Nostrum quod attinet LÆEMIUM, summam hanc se difficultatem sensisse ipse in grammaticæ Lapponicæ præceptis sæpius fatetur, sed, quod Missionariorum usibus Danorum Norvegorumve suos destinaret hujus generis labores, pronuntiandi modum nostratium se maximæ sequi debere recte censuit. Scripturæ compendiis, quæ vocales, quas dicunt, *accentuantæ, punctatæ &c.* Ungaris præbent, suam non derogamus laudem, verum enim vero vocem eandem Ungarorum more descriptam, itemque Leemiano modo, si Dano legendam exhibueris, accuratius pronuntiare plerumque ipsum audies*

språket er jo – som SAINOVICSIUS selv bemerker på side 18 i det nevnte skriftet – «i sin natur særdeles vokalrikt og lydlig, og dertil svært rikt på ord som består av flere vokaler enn konsonanter». Og når i tillegg «vokalene artikuleres etter så forskjelligartede og sammensatte mønstre at de ordinære vokalene og diftongene i det latinske alfabetet overhodet ikke strekker til for å gjengi dem», er det neppe noen som vil undre seg over at han fant de samme samiske lydene stavet på temmelig ulike måter. Samme mann skriver sammesteds, side 11, at «aldri har Vertumnus^(o) tatt i bruk et slikt vell av former og figurer! For så mange er de ortografiene det samiske språket så langt har resultert i, som følge av at enhver skribent hevder sin rett til å konstruere sin egen personlige ortografi, etter eget forgodtbefinnende». Den forvirring som oppstår av dette, har den ærverdige IHRE for en tid tilbake klargjort utførlig i avhandlingen om samisk ortografi [*Nonnullas in orthographiam lapponicam observationes*], som ble fremlagt med ham som preses. Hva angår vår LEEMIUS, så har han selv, i sin undervisning i den samiske grammatikk, svært ofte innrømmet hvor vanskelig han syntes dette problemet var. Men ettersom han rettet sine verk mot en målgruppe av dansk-norske^(p) misjonærer, tok han den fornuftige beslutning at det beste ville være å følge uttalen til våre landsmenn mest mulig. Vi anerkjenner absolutt den rosverdige innsparingen av skriften som ungarerne nyter godt av i kraft av deres vokaler – de såkalte aksentuerte vokalene, de punktmarkerte^(q) og så videre. Allikevel må det sies, at dersom et ord staves både etter det ungarske systemet og etter Leems transkripsjonssystem, og så legges fram for en dansk person, får man som regel den mest riktige uttalen å høre

dies vocem Leemiano modo depictam. Neque tamen alterum quicumque, haud gente Danum aut Norvegum vocem sic scriptam rite pronuntiaturum esse, vadem me interpono, pro Ungarica orthographia vadimonium pariter deferente ipso SAINOVICSIO l. c. p. 20.

Ne autem Ungaricæ lingvæ gnaros ab utilissima utriusque lingvæ collatione orthographiæ Leemianæ diverfitas detineat, nostro huic præfamini ornamentum instar addimus elegantes laudati sæpius Viri *observationes, quarum ductu voces Lapponicæ a Leemio scriptæ orthographia Ungarica exscribi possunt.*

JO. SAINOVICSII V. Cl. observationes, quarum ductu voces Lapponicæ a Leemio scriptæ orthographia Ungarica exscribuntur.

	Loco litteræ.	Scribi debet.
1. Ungari litteram A sono depresso enunciant, prout Danii AA. Unde loco Leemii AA scribitur ab Ungaro A	AA.	A.
2. Litteram A si clare pronuncianda sit, Ungari notant accentu acuto A'. Leemius scribit sine accentu: A	A.	A'.
3. Cum Ungari, & Lappones litteram A sono depresso pronunciant, & ad O accedente, Leemius interdum scribit litteram O, ubi Ungarus poneret: A	O.	A.
4. Leemianum Æ, Ungarorum litteræ E' æquivalere certum est.	Æ.	E'.
To m. l.	b	Quo-

når ordet uttales etter den leemske stavemåten. Jeg vil ikke uttale meg om hva som vil skje dersom en person med et hvilken som helst annet opphav enn dansk eller norsk^(t) forsøker å uttale et ord som er stavet på en slik måte. På samme måte avstår også SAINOVICSIUS selv fra å gjøre seg til talsmann for den ungarske ortografien i det nevnte verket, s. 20.^(s)

Men for å unngå at nyanserikdommen i Leems ortografi skal frata den som er ukjent med det ungarske språket muligheten til å foreta en svært nyttig sammenligning av de to språkene, vil vi la vårt forord utsmykkes med noen særdeles elegante *«bemerkninger som inneholder anvisninger om hvordan samiske ord nedtegnet av Leem kan omskrives til den ungarske ortografi»*. Det dreier seg om den allerede hyppig omtalte

Berømte Herr JO[ANNES] SAINOVICS'
bemerkninger, inneholdende anvisninger om hvordan samiske ord
nedtegnet av Leem omskrives til den ungarske ortografi.

	Istedenfor bokstaven	Bør det skrives
1	Ungarerne uttaler bokstaven A med en sammenpresset lyd liksom danskenes AA. Istedenfor den leemske AA skriver altså en ungarer A	AA A
2	Hvis bokstaven A skal uttales lyst, markerer ungarerne det med en akutt aksent, A'. Leemius skriver uten aksent, A.	A A'
3	Når ungarere og samer uttaler bokstaven A med en sammenpresset lyd som nærmer seg en O, skriver Leemius iblant bokstaven O der hvor en ungarer ville ha plassert en A.	O A
4	Den leemske Æ tilsvare uten tvil den ungarske bokstaven E'.	Æ E'

	Loco litteræ	Scribi debet.
5. Quoniam Ungari, & Lappones litteram E' pronunciant sono ad I accedente, Leemius interdum ponit I, ubi Ungarus scriberet E'	I.	E'.
6. Leemianum OAA re ipsa respondet Ungarorum OA, vel OO seu O'	OAA.	O'.
7. Ubi Leemius scribit UO, plerumque sufficit Ungarorum U, interdum ponendum est Ö	UO.	U, Ö.
8. Leemianum NI (sequente vocali) certum est exprimi ab Ungaro, per NY	NI.	NY.
9. Sic quoque loco Leemiani GI scribendum GY	GI.	GY.
10. Leemius monet GN efferendum more Italico, cum aliqua liquefcentia, Ungari scribunt NY	GN.	NY.
11. Quia Leemius liquefcentiam litterarum T, & L Ungaris, & Lapponibus communem non satis advertit, eam exprimere interdum negligit, interdum consonantes adjungit, quæ pronunciationem faciunt difficilem, & hoc indicium, liquefcentiam Ungarorum latere. Interdum vero ZHI adhibet.	ZHI.	TY.
12. Littera S Leemii, Ungaris scribitur SZ	S.	SZ.
13. Litteræ SH, & ZH apud Leemium sonant uti apud Ungaros S.	SH.	S.
14. Litteræ ZHI in initio vocabulorum occurrentes ab Ungaro mutari debent in TS.	ZHI.	TS.
15. Leemianum DZHI sonat ut Ungarorum ZS.	DZHI.	ZS.
16. Leemianum Z, & TZHI Ungari exprimunt per TZ.	Z.	TZ.

17. So-

		Istedenfor bokstaven	Bør det skrives
5	Ettersom ungarerne og samene uttaler bokstaven E' med en lyd som nærmer seg en I, plasserer Leemius iblant en I der hvor en ungare ville skrevet en E'.	I	E'
6	Den leemske OAA tilsvare i virkeligheten ungarernes OA, eventuelt OO eller O'.	OAA	O'
7	Der hvor Leemius skriver UO, er det ofte tilstrekkelig med en ungarsk U, men iblant bør det settes en Ö.	UO	U,Ö
8	Den leemske NI (etterfulgt av vokal) uttrykker utvilsomt en ungare med NY	NI	NY
9	Likeledes bør en istedenfor den leemske GI skrive GY	GI	GY
10	Leemius opplyser at GN bør gjengis på italiensk vis, med en nokså flytende lyd. ^(t) Ungarerne skriver NY	GN	NY
11	Fordi Leemius ikke er tilstrekkelig oppmerksom på den flytende utgaven av bokstavene T og L som er felles for ungarere og samer, utelater han iblant å markere den, iblant legger han til konsonanter som vanskeliggjør uttalen. Dette er tegn på at ungarernes flytende lyd har unngått hans oppmerksomhet. Imidlertid bruker han iblant en ZHI.	ZHI	TY
12	Leemius' bokstav S skrives av ungarerne SZ	S	SZ
13	Bokstavene SH og ZH gjengir hos Leemius den samme lyden som S hos ungarerne.	SH	S
14	Bokstavene ZHI bør, når de opptrer i starten av et ord, av en ungare endres til TS.	ZHI	TS
15	Den leemske DZHI lyder som ungarernes ZS	DZHI	ZS
16	Leemisk Z og TZHI uttrykker ungarerne med TZ	Z	TZ

17.	Sonum, quem Ungari exprimunt per Z, non solum Danis, sed etiam Germanis inasoluitum, Lapponibus autem usitatum, a Lee- mio interdum per S interdum per SS, se- met etiam per SK expressum vidi. Unde in quibusdam casibus loco S, v. SS, v. SK Ungaris scribendum Z.	Loco litteræ	Scribi debet.
		SSS.SK.	Z.

Hujus etiam Viri Celeb. potius quam nostris verbis ad- monitum *TE L. B.* volumus, ne quam in hoc opere multam & laboriose collocatam inveneris industriam, temere impensam credas. De illius igitur, memor sis, agi gentis idiomate, quæ communi historicorum consensu amplissima hæc borealia reg- na prima olim insedit, ingentesque terrarum tractus domina- tione sua complectebatur: quæ hodie quoque ab extremo Eu- ropæ, quæ occasum & septentrionem respicit, angulo per Fin- marchiam, Lapponiam, Fenniam, Tartariam, in Asiam us- que non interrupta serie protenditur. Et quanquam inter po- pulos, quos hodie Lappones nuncupamus, idem istud idioma per plura secula quasi in obscuro delituerit, omnisque cultu- ræ defectu jamjam interiisse credi poterat; meliorem tamen sortem in Fennia, Sveciæ provincia experiebatur, longe au- tem optimam in florentissimo Ungariæ regno, ubi jam inde ab Atilæ & Stephani primi Regis temporibus firmata & sta- bilita, per tot secula egregie exculta, seu ubertate vocabulo-

b. 2

rum,

	Istedenfor bokstaven	Bør det skrives
17	Den lyden ungarerne uttrykker med en Z, er uvant ikke bare for dansker, men også for tyskere. For samene er den imidlertid vanlig, og jeg har sett at Leemius noen ganger gjengir den med en S, andre ganger med SS, en enkelt gang også med SK. Derfor bør ungarerne i visse tilfeller skrive en Z istedenfor S, SS eller SK.	S, SS, SK Z

Også disse redegjørelsene har vi hentet direkte fra den ærverdige forfatteren, heller enn å bruke våre egne ord, fordi vi ville at *DU*, velvillige leser, skulle være klar over at den store og systematiske kunnskapen som finnes i denne boken, ikke skyldes tilfeldigheter. Det er viktig å ha med seg hva det dreier seg om, nemlig språket til den folkestammen som var den første til å befolke disse vidstrakte nordlige rikene, og som en gang i tiden hadde enorme landområder under sitt styre. Dette er det bred enighet blant historikere. Helt fram til i dag er de utbredt fra Europas ytterste hjørne i nordvest, gjennom Finnmark, Sápmi, Finland, Tartaria og videre helt til Asia – i én uavbrutt serie. Det språket som er utbredt blant de folkene vi i dag kaller samer, har gjennom flere århundrer blitt liggende liksom i mørke, og kanskje burde det ha gått til grunne for lengst som følge av mangelen på enhver form for kultur. Likefullt har det opplevd en bedre skjebne i den svenske provinsen Finland, for ikke å snakke om i det blomstrende ungarske riket, hvor det uten tvil har hatt bedre kår enn noe annet sted. For der ble språket styrket og rotfestet allerede på Attilas og Stephanus', den første kongens tid,^(u) og det er blitt dyrket med flid i århundrer helt siden den gang. Verken hva angår ordrikdom,

rum, seu concinna brevitate, seu intimos animi sensus explicandi dexteritate nulli Orientalium; aut Occidentalium linguarum inferior, multis autem certe superior evasit. Neve hinc sibi rem esse aliquis putet cum idiomate quopiam vago, intractabili, & nescio unde? confarcinato, sed plane sibi persvadeat, idioma Lapponum quemadmodum vetustate, ita subtilissimis regulis & pulcherrimis elocutionibus, quin ipsa suavitate sermonis, si recte tractetur, plurimis aliis antecire, dignamque profecto, quæ non tantum ab interitu vindicetur, sed & magis magisque, quæ licet, excolatur.

Igitur quod piissima mente susceptum fuit opus, ut æternam Lapponum salutem curantibus Missionariis inferviret, indefessus autem optimorum virorum b. LEEMII SANDBERGIIque labor perfecit, Lapponicæ hunc linguæ thesaurum faventi animo excipi optamus atque speramus.

A.

muligheten for å uttrykke seg knapt og konsist eller å sette ord på sine innerste følelser, er det underlegent noe østlig eller vestlig språk – tvert imot overgår det en hel rekke andre språk på disse områdene. Ingen bør således tro at det dreier seg om et hvilket som helst flyktig og ugjennomtrengelig, eller tilfeldig sammenrasket språk. Tvert imot bør man anerkjenne at samenes språk ikke bare er svært gammelt, men at det også – såfremt det brukes på rett måte, i hele sin prakt, med alle sine subtile nyanser og sin uhyre vakre uttale – er overlegent de aller fleste andre språk. Det er i det hele tatt et språk som fortjener mer enn å bare reddes fra undergangen. Det bør i større og større grad, så langt det lar seg gjøre, bli dyrket og foredlet.

Det verket som en gang ble påbegynt med de frommeste hensikter – nemlig for å bidra til samenes evige frelse ved misjonærens hjelp – det verket er nå blitt fullført takket være utrettelig innsats fra to fortreffelige herrer, den salige LEEMIUS og SANDBERGIUS. Det er nå vårt uttrykkelige håp at dette skattekammeret over det samiske språket skal bli gjenstand for en vennligsinnet mottagelse.

Noter

- a. Originalens *L.B. = Lectori Benevolo*.
- b. Begrepsparet «samer og finner» (*gens Lapponum Finnonumque*) sidestilles, både her og senere i forordet, med konjunksjonen *-que*. Det er to måter å forklare dette på. For det første var «finn» et vanlig norsk ord for same, det ble både i skrift og dagligtale brukt side om side med «lapp». For det andre var en «finne» i betydningen en finsktalende jo nært beslektet med en same rent språklig. Det var for 1700-tallets lærde ikke godt å si hvilken av de gruppene som først hadde slått seg til i Norden, og kanskje var de opprinnelig ett og samme folk.
- c. Språk og dialekt, eller *lingua* og *dialectus*, var flytende begreper. Generelt var det en tendens til at man på 1700-tallet benyttet *lingua* om det vi i dag ville kalle en hel språkfamilie, eksempelvis *lingua Fennica* for den finsk-ugriske familien, med samisk, finsk, estisk, ungarsk osv. som «dialekter» av dette «finske språket».
- d. *Elocutionis rationem atque pronuntiationis sonum*, eller, med moderne faguttrykk: fonologi og fonemer.
- e. *Lingua Gothica* ble ofte brukt som et vidt begrep for eldre germansk, som ble ansett for et moderspråk for tysk, svensk, dansk og andre germanske «dialekter». Tilsvarende snakket man om fransk, italiensk osv. som datterspråk til moderspråket *lingua Latina*.
- f. Nidaros (latin *Nidrosia*) er et gammelt navn for både byen Trondheim og bispedømmet, som på 1700-tallet strakte seg helt opp til Finnmark og den russiske grensen. Bispedømmet er i dag langt mindre, men har siden 1919 hatt Nidaros som offisielt navn. I oversettelsen er Nidaros bevart når det refererer til bispedømmet, mens bynavnet er oversatt til *Trondhjem*, som var standard stavemåte på dansk og norsk fram til 1929.
- g. Hunerne dominerte store deler av det østlige og sentrale Europa fra 300-tallet til et stykke inn på 500-tallet i vår tidsregning. De var fryktede krigere og er omtalt i flere samtidige kilder. Hva slags språk de snakket, har det versert en

rekke teorier om. Rudbeck og Strahlenberg m.fl. antydte en sammenheng mellom *Hun* og *Hungarus*, ungarer.

h. *Verba meditativa* = *verba desiderativa*, det vil si verb med ønskende betydning, eksempelvis latinsk *esurio*, «jeg har lyst til å spise» (av *edere*, spise). For forklaringen på dette og andre samtidige språkvitenskapelige uttrykk, jf. Johann Heinrich Zedler, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* (Halle & Leipzig, 64 bind + 4 supplementsbind, 1731–1754).

i. *Verba inchoativa* vil si verb som uttrykker at en handling er i ferd med å påbegynnes.

k. *Verba frequentativa* er verb som uttrykker at noe forekommer hyppig.

l. *Verba radicalia* av *radix*, rot. Sajnovics mener øyensynlig grunnformen av verbene.

m. Kong Frederik V, konge av Danmark og Norge 1746–1766.

n. Boktrykkerne la inn en bokstav nederst på siden i hvert ark for å underlette bokbinderens jobb med å sortere og legge sidene i rett rekkefølge. I et verk in quarto som *Lexicon Lapponicum*, der hvert ark ble trykket på begge sider og brettet fire ganger, utgjorde en bokstav 8 boksider. I og J telte som én bokstav, det samme gjorde U, V og W, mens Æ, Ø og Å ble utelatt. Alfabetet besto dermed av 23 bokstaver, og et helt alfabet ble $8 \times 23 = 184$ sider. Etter seks alfabeter var leksikonet med andre ord kommet til side 1104. «Midtveis inne i det syvende alfabetet» skulle tilsi enda om lag 92 sider. Side 1196 i *Lexicon Lapponicum* begynner på oppslagsordet SKOAAJVE, bleeg, *pallidus*. Biskop Bang skriver imidlertid i et brev til misjonskollegiet datert Trondheim 3. des. 1774, året Leem døde: «Af Lexicon er nu trykt 6 alphabeter paa 2 ark nær, som er Begyndelse af Bogstavet S» (siteret etter Dahl 1906, s. 343). Det innebærer at ordboken var trykt fram til og med side 1088 og oppslagsordet SÆLGGE, Ryg, *tergum*.

o. *Vertumnus* = Forandringenes gud, en av de mindre kjente skikkelsene i gresk-romersk mytologi.

p. Her benyttes konjunksjonen *-ve*: *Danorum Norvegorumve*. I likhet med *Lapponum Fennonumque* helt i starten av forordet gjøres det ikke noe klart skille mellom de to gruppene, og det var heller ikke nødvendig.

q. Med *vocales punctata* menes ö og ü. Jf. f.eks. Révai, Ioannes Nicolaus: *Elaboratior Grammatica Hvngarica: Ad genuinam Patrii sermonis indolem fideliter exacta, affinumque linguarum aminiculis locupletius illustrata* [...] *Volumen Primum*. Pestini: Typis Mathiæ Trattner, 1806, s. 58–59.

r. *Danum aut Norvegum*.

s. En noe misvisende gjengivelse av Sajnovics. Det Sajnovics skriver, er at når en ungare ser et samisk ord som er stavet etter ungarsk skrivemåte, vil han med en gang skjønne hvordan det skal uttales. Han vil ikke påstå at han vet hvordan en ikke-ungare vil uttale et slikt ord. Men det var ikke desto mindre nødvendig å innføre ungarsk ortografi for samisk, ifølge Sajnovics.

t. *Cum aliqua liquescentia* = palatalisering i dagens fagterminologi.

u. Attila, kjent som «huneren Attila», var en av romernes mest fryktede fiender ved midten av 400-tallet, da han skal ha kontrollert et område som strakte seg fra Østersjøen med Baltikum til Ural i øst, via dagens Tyskland og Mellom-Europa helt til Rhinen i vest og Donau i sør. Kong Stephanus I (Stefan, István) samlet madjarene og etablerte kongeriket Ungarn på begynnelsen av 1000-tallet.